

ЗА НЕОБХОДИМОСТТА ОТ КУЛТИВИРАНЕ НА КРИТИЧЕСКО МИСЛЕНЕ В УСЛОВИЯТА НА ИНФОРМАЦИОННОТО ОБЩЕСТВО

Илия Кожухаров

ilia_kozhouharov@yahoo.com

Мислите, които ще споделя, са обвързани в много висока степен с диалози, които съм водил във връзка с активността ми в рамките на инициативата „Нова Магнаура“. Голяма част от тях са видими в сайта, регистриран с интернет-името www.newmagnaura.org.

Предвид тематиката на конференцията, а и във връзка с избраното от мен заглавие на този доклад, изглежда естествено още в самото начало изрично да поставя въпроса:

Изискват ли условията на информационното общество някаква специална активност при култивирането на критическото мислене; не е ли било то приоритет за просветителите на човечеството от всяка една епоха?

Сравнително лесно може да се обобщи:

Проявявайки се под една или друга форма, на протежение на цялата история на човечеството стремежът към критическо мислене е присъствал по един сравнително устойчив начин.

Тук не е трудно да се добави и това:

По принцип, то (критическото мислене) е бивало достояние на изключително малка част от обществото.

Накрая, след едно по-детайлно вглеждане би могло да се забележи и още нещо:

В някои случаи то се е осъществявало в условията на някаква доминираща идеология (религиозна или политическа, респективно – религиозна, която е имала смисъла на политическа), докато в други случаи се е борело за присъствието си в условията на по-голяма или по-малка идеологическа пъстрота.

Във връзка с последната констатация може лесно да се установи, че в първите случаи пред сторонниците на критическото мислене е имало ясна фронтова линия и този елементарен факт им е позволявал да се консолидират лесно в борбата си със своите противници. Във вторите случаи радетелите за критическо мислене често са се оказвали в положение да не могат дори да се припознаят като партньори.

• • •

Разпространението на идеята за човека, който се ражда свободен, след което следва да расте и да живее свободно, представлява усвояване на ценност, по

отношение на която не се забелязват признаци на сериозно оспорване от по-голямата част на съвременното цивилизовано общество. В съответствие с тази ценност битува призивът децата от малки да бъдат учени на самостоятелно мислене, което в огромната част от случаите (изглежда) така си и остава с тази единствена своя характеристика – просто и само да бъде различно от мисленето на съученика. Поради няколко причини (интелектуална леност или липса на ориентири, респективно: липса на ориентири вследствие на интелектуална леност), една следваща стъпка, изразяваща се в изследване на истината в нечия проява на самостоятелно мислене, се оказва в общия случай нещо непостижимо. По такъв начин, типичният модел на поведение, характерен за хората на изкуството и свеждащ се до тяхното неизменно:

„Така мисля“,

или

„Така ми харесва“,

се влива с пределно висока концентрация в живота и на всички останали членове на обществото.

Тук всеки би могъл да попита:

„А защо не?“,

за да чуе в отговор, че всъщност това е цената, която се плаща като данък на свободата – свободата, третирана толкова широко, че в нея да се окаже имплантирано дори и конституционно охраняваното право да се създават и разпространяват откровени неистини.

Ако под „критическо мислене“ се приеме да се разбира

„всяко изследване на основанията на едно твърдение“,

то тогава (най-малкото) се открива възможност да се извадят на повърхността разнообразните модели на битуващи представи за „основания“.

Следващите извадки от кореспондентски диалози показват това.

• • •

Жена, 37-годишна, понастоящем студентка в Националната художествена академия в София, предполагаемо завършване – 2008 година:

„Посетих Вашия сайт и се поразкохих из него. Открих интересни за мен страници. (...) С риск кореспонденцията да се проточи досадно дълго ще кажа, че моето скромно мнение се отличава с непоклатимата увереност, че всяко човешко същество, независимо от пол, цвят на кожата, ръст, брой на мозъчните гънки и така нататък, е една неповторима вселена от клетки, чувства и воля, а това тутакси изключва всякаква класификация. Надявам се да ме разберете.“

Пояснение. Това становище е изразено по повод мои мисли в предхождащо този отговор писмо, с които излагам конкретна идея за разделение на хората в обществото в зависимост от тяхното отношение към проявите на заблуда.

В писмото, което изпратих в ответ, се съдържахше следният фрагмент:

„Ако има известно леко различие между Вашето и моето виждане, то се изразява в това, че според мен ние не можем лесно 'да изключим всякаква класификация'. Например, ако Вие погледнете собствения си профил в Atol.bg, ще забележите, че сте се класифицирала като 'жена', акт който Ви нивелира по безпощадно недопустим начин с огромно количество други жени.

Ето Ви и още един напълно импровизиран пример. Нека допуснем, че аз съм се разболял, вследствие на попадане в тялото ми на някакво множество бактерии. Възниква въпросът: онзи, който би се наел да ме лекува, би ли могъл да ползва учебник по медицина, в който са събрани данни от наблюденията над болестта върху други уникални персони? Или ще трябва да ползва учебник написан само за моята уникалност? Откъде обаче би се взел такъв специален учебник, ако през живота си аз никога не съм се срещал с подобни бактерии, поради което никакво мое уникално (и неподдаващо се на каквато и да било класификация) болестно състояние на тялото ми не би могло да бъде изследвано? Впрочем, за да сме изцяло коректни към изказания постулат за неповторимостта, ще се наложи да си зададем и задължително следващия въпрос: откъде бихме могли да черпим основание, че можем да третираме множеството от нападналите ме бактерии като някакво общо класификационно множество – в крайна сметка, всяка една от тези примерни бактерии следва също да бъде разглеждана като носител на палитра от специфични качества? И така нататък, и така нататък.

Когато преди години Карл Линей е положил основите на систематиката в биологията, той вероятно не е подозирал, на каква теоретична 'Кутия на Пандора' е дал живот. Дори и днес, при използването на свръхмощна изчислителна техника, осъществяването на класификационни диспозиции в природните науки се явява едно от най-трудните занимания. Но от това далеч не следва, че систематиката може да бъде изключена. Така или иначе, досега тя е дала на човечеството планини от разкрити закономерности. (И му е приготвила още по-големи планини от скрити закономерности, които само леко – и то, тук-там – прозират в света на сингуларностите.)”

На това мое писмо, в което се опитам да подсказва определен кръг основания за (иначе) отхвърлената в мислите на артистичната 37-годишна жена класификационна практика, не получих отговор. Вероятно, думите ми са предизвикали досада.

Жена, 33-годишна, главен асистент по правни науки:

„Разгледах сайта, признавам не много подробно. Мисля, обаче, че целите му са доста идеалистични, даже утопични и неприложими за широк кръг от хора. А болшинството от хората обожават да бъдат заблуждавани. Освен това манипулацията е метод на държавната власт, дори и в най-демократичните държави.

За да не бъдат заблуждавани хората, трябва да бъдат забранени телевизията и вестниците, а това едва ли ще стане.

Колегата, с когото сме в един кабинет, ме попита веднъж дали съм се замисляла, защо едно време е имало вечеринки за литературни четения, а сега няма. Ами много просто – отговорих му аз – едно време не е имало телевизия и сериали, не е имало и реклами в сегашния им вид. Но да спрем рекламите, значи да сложим прът в колелата на икономиката и да се отречем от всички преимущества на съвременната цивилизация, включително и интернет. А как щяхте да ми пишете тогава?”

В моя отговор се съдържаха следният фрагмент:

„Уважаема колега ...,

Споделила сте много обективни констатации. По една-две обаче бих желал на свой ред да Ви уведомя за своето по-различно становище. При това, непрекъснато ще имам предвид, че пиша на юрист.

Впрочем, вероятно не би било излишно да споделя, че покойният ми баща, бe Ваш колега – разбира се, завършил правни науки преди 9 септември, 1944 година, надлежно 'шкартиран' като адвокат след приключването на войната и последващо (някъде през 60-те години на миналия век) реабилитиран частично с право да се занимава единствено с юрисконсултска дейност.

Писмото Ви ми напомни един епизод от неговия живот. Работейки вече като юрисконсулт на един от пловдивските заводи, той бе решил, че трябва да съди Държавния бюджет за неправомерно взети суми от завода. Много от юристите в Пловдив, а също и негови колеги от Държавния арбитраж, го съветваха най-чистосърдечно да не се държи 'идеалистично и утопично', така сякаш не е забелязал какво време (вече) е дошло, колко категорично са победили социалистическите обществени отношения и колко спокойна се чувства Партията в своето непомрачавано от никаква сянка на съмнение усещане за всевечна правота по всички въпроси.

Баща ми ежедневно изслушваше всеки един подобен съвет. (Изобщо, той умееше да слуша по непопращаемо невъзмутим начин.) Скоро всички разбраха, че е взел съветите 'само за сведение' – заведе дело срещу Държавния бюджет. И го спечели. При това (ако не ме лъже паметта), парите бяха върнати на завода с начислена им наказателна лихва.

Казвате в писмото си: '...болшинството от хората обожават да бъдат заблуждавани'. И това сигурно е твърде вярно. Но... едно са констатациите, а съвсем друго следва да бъдат реакциите на не-редовите граждани. Защото в противен случай, лесно може да се стигне до извода (примерно) за затварянето на съда като институция (и поставянето – за най-настойчивите – на табела с надпис над заключените му врати: 'О виї, които така много обичате да бъдете заблуждавани, върнете се по домовете си, за да си получите следващата порция заблуди'). Надявам се, в такава ситуация се разбира от само себе си и изпразването от смисъл на съществуването на правните факултети и катедри.

Казвате в писмото си: 'за да не бъдат заблуждавани хората, трябва да бъдат забранени телевизията и вестниците'. Но в същия поток на мисли, някому може да хрумне да поиска забрана върху производството на ножове, защото с тях се извършват твърде много убийства. Засега обаче подобно хрумване не се е породило никъде по света, но затова пък съдилищата издават тежки присъди при използването на ножовете като инструмент за убийства."

Не получих отговор на това си писмо. Може би отсрещната страна е преценила, че би било загуба на време да продължава започнатия диалог с един лаик, комуто са чужди тънкостите на правото.

Мъж 39-годишен, с две висши образования (българска филология и теология), понастоящем свещеник:

„Предполагам, писанията ви са резултат от душевното ви безпокойство, че религиозността има своето Основание – Бог, Който ни зове за Богообщение. По точно определен начин и на точното място, а не изобщо, където и да е и както и да е. Какви доказателства, очаквате, та нали става дума за вяра и личен религиозен опит? Вие допускате грешката да самочувствате себе си като хора, които имат силите да поставят религията на предметното стъкло, сякаш ние сме някакви инсекти.“

Фрагмент от моя отговор:

„Лично моето безпокойство (...) не е породено от това, което Вие сте предположил. То е по-различно. Бих го определил като изобщо свързано с 'опитите да се предложи някакъв

обект, който да се интерпретира като основание за естественото съществуване на религиозността'. В подобно деяние виждам повод за укор, защото то култивира онзи психически модел на безкритично приемане за истини на фактически голословни твърдения, от който модел всевъзможни социални мошеници се възползват богато и пребогато.

На това място ще си позволя паралел. През вековете, в математиката са съществували далеч не едно и две твърдения, които са изглеждали необоримо верни. Нещо повече, в редица случаи те са се ползвали от хората в някои техни практически занимания. Но... по-прецизно мислещите (и помнещите) никога не са забравяли, че онова, което отличава подобни твърдения от останалите е (...) **липсата на доказателство**. В някои случаи са минавали векове, без да бъде намерено доказателство. В други случаи са минавали също векове, за които впоследствие се е оказвало, че човечеството само е живяло с илюзията, че е имало в ръцете си доказателство."

Друг фрагмент от моя отговор (свързан с мисълта-въпрос-недоумение-негодование на филолога-богослов: „Какви доказателства очаквате, та нали става дума за вяра и личен религиозен опит?“):

„Долният текст предава дословно началото на Урок №7, 'Доказателства за съществуването на Бога', от учебника по Християнска етика (Издателство 'Слънце', София, 2003):

'Една от агенциите за изследване на общественото мнение в България даде през месец септември 2002 година следната статистика относно религиозната принадлежност на българина: 74,2 на сто християни, 17,2 на сто мохамедани, 7,7 на сто атеисти и 0,9 на сто други вероизповедания.

В световен мащаб (2001 година) статистиката показва следното: 32,7 на сто християни, 17,3 на сто мюсюлмани, 16,6 на сто атеисти, 13,3 на сто хиндуисти, 6,3 на сто будисти, 13,8 на сто други религии. Тази статистика показва следната приблизителна картина: вярващи в Бога 83,4 на сто и 16,6 на сто атеисти.

Тази статистика ни дава основание да направим много важната констатация, че религията е всемирно явление. Това е и първото от доказателствата за съществуването на Бога' [с. 25].

Автори на 'Християнска етика / Учебно помагало за IX – XII клас' са: професор доктор Димитър Киров, професор доктор Дечко Свиленов и Димитър Коруджиев.

Мисля, че посоченият текст може да бъде повод да се споделят разсъждения относно представите на религиозните хора за 'доказателството' като интелектуална процедура."

Поставил съм и въпроса:

„Наясно ли са религиозните хора по отношение на доказателствата за обектите на техните вярвания, след като един казва едно, а друг – друго?“

Разбира се, не можех да подмина повдигнатия въпрос за онзи определен клас хора,

„които имат силите да поставят религията на предметното стъкло“.

Във връзка с това написах на моя опонент:

„...ако се вгледате внимателно в историята на човешкото знание, ще забележите, че то се е осъществявало през вековете именно благодарение на поставянето на все повече и повече обекти на 'предметното изследователско стъкло'. При това – на фона на най-яростната съпротива на едни или други религиозни институции.

Аз ли да Ви давам примери за това?

Аз ли да Ви припомням, да речем, трагично завършилият живот на Андреас Везалий, бащата на съвременната анатомия, който, загърбвайки страха от всевластния (изписван с главни букви) Свети Престол, си е позволявал да извършва анатомични изследвания на починали хора, заплащайки на различни гробари да му предоставят телата на наскоро погребани мъртъвци. Надявам се, Вие знаете, защо високото религиозно началство е било против тези изследвания (сиреч, против работата върху 'предметното стъкло')? Защото и дума не можело да става да бъде 'рязано тялото божие', каквото представлявал дори и бездиханият труп на един или друг починал човек. Ако се беше останало при въпросната забрана (за работа върху 'предметното стъкло'), къде мислите щеше да бъде сега медицината?

А другите науки?

Вие бихте могъл да ми отвърнете, че Ви насочвам към отдавна отминали времена, че сега картината е друга. Донякъде (и за щастие!) това е така. Но у редица днешни църковници далеч не е загубен рефлексът (или просто споменът) за онова време, когато именно те са определяли, кое е наука и кое не. Точно както Вие се опитвате да сторите това с един фрагмент от Вашия кратък текст. И за да не звучи гласът Ви някак самотно, ще Ви предложа следния цитат:

'През седемдесетте години се занимавах предимно с изучаването на черните дупки, но през 1981 година, когато взех участие в конференцията по космология, организирана от йезуитите във Ватикана, интересът ми към въпросите за произхода и съдбата на Вселената отново се събуди. Католическата църква бе допуснала голяма грешка с Галилей, когато се опита да отрече закона върху научна основа, заявявайки, че Слънцето се върти около земята. Сега, векове по-късно, тя бе решила да покани специалисти, за да ги съветва по космология. В края на конференцията всички участници бяхме приети от папата. Той ни каза, че няма нищо лошо в това да изучаваме еволюцията на Вселената след Големия взрив, но не бива да изследваме самия Голем взрив, защото това е моментът на Сътворението, а следователно е работа на Бога. Зарадвах се, че папата не знаеше темата на току що изнесения от мен доклад на конференцията – вероятността пространство-времето (...) да няма граници, което означава, че не би имало начало, нито пък момент на Сътворението. Нямах желание да споделя съдбата на Галилей...'

Това са думи на един от най-високопоставените в световната научна йерархия съвременни физици, Стивън Хокинг. И вие можете да ги откриете на страници 105-106 от неговата книга 'Кратка история на времето / От големия взрив до черните дупки' (Университетско издателство 'Свети Климент Охридски', София, 1999).

Долавяте ли средновековния мисловен модел: 'Аз, Vicarius Filii Dei – Заместника на Божия Син – Ви казвам, че с еди-какво-си не трябва да се занимавате! Еди-какво-си не можете да поставяте на предметното стъкло!'

(Какво бе казал Ян Хус? 'O tempora, o...')."

Накрая бях попитал опонента си:

„...откъде черпите ориентири при вземането на решения по въпроса: кое може и кое не може да се поставя върху 'предметното стъкло?'"

Позволих си по-обемни извадки от моя текст, защото и в действителност той е твърде обширен. Ето фрагменти от няколко лаконични отговора, които той предизвика:

„Едва отделих време да прочета написаното. Положението е ясно:

‘Докторът каза, че всичко може да се яде...!’

По-късно последва пояснение:

„Докторът казва така, когато изписват някого, за да си умре в домашна обстановка.“

Имаше и други пояснения от рода на:

„Аз наистина би трябвало да съжаля за намесата си тук. Особено след като поразгледах сайта, писанията на авторите, насоките на техните усилия специално в областта на вярата. Признавам, че избързах да хвърля камъче във водоем с неизвестен за мен състав.“

Или:

„Всички проблеми, които подчеква г-н Кожухаров са отдавна разчепквани от хората, които са издигнали науката в култ. Подобномислещите просто ги преповтарят, като (например) зоват православни да отговарят за инквизицията, разнообразието от вярвания и т.н.“

А ето между другото и един опит за отговор на централния въпрос: на едно религиозно учение необходими ли са му доказателства за съществуването на неговия Бог или не са му необходими?

„Бог е познаваем основно чрез душата като ‘орган’ на религиозните преживявания и то дотолкова, доколкото е възможно за съответния реципиент и за човека изобщо. (Човекът е сред най-висшите творения, но все пак не-съвършен. Такъв Е само Бог.)

При наличието на тази връзка вече е и възможно чисто интелектуалното възприемане на изречените истини, които биха могли да се определят като ‘учение’ в смисъла, който влагат в тази дума хората на умозрителното възприемане.

‘Учение’ като система от възгледи, съществува тогава, когато има ‘учещи’. Според техните нужди Този, Които преподава учението (Бог) чрез някого (апостол, светител, преподобен и т.н.) решава, какво е нужно за търсещия.

(...)

Но какво тук може да се нарече ‘доказателство за съществуването на Бога’?! За нас е възможно да ‘познаем’ (термин с уговорка) Бога, само чрез преживяването, което се нарича ‘вяра’. Самата вяра е дар от Бога, а не резултат от мисловен напън или логически извод. Бог Е Сърцеведец и знае кой Го търси с душата си. Над него и действа чрез Своя промисъл различно.“

• • •

Избрах тези три примера, за да мога да ги предложа като една възможна основа за размисъл. Те показват мисловните модели, следвани от един човек на изкуството, от един правист в качеството му университетски преподавател и от един свещеник – и тримата заемащи в представите на хората положението на обществено значими личности (единият – със силата на изкуството, другият – със силата на катедрата, а третият – със силата на амвона, представляващ всъщност една декорирана с изкуство катедра).

Преди много години, в списание „Младеч“, стриктно наблюдавано от Централния комитет на Комсомола (на свой ред – стриктно наблюдаван от Централния комитет на Българската комунистическа партия) бе публикуван материал, предаващ диалога на една учителка с учениците от нейния клас. След порядъчна доза упреци от страна на учителката към учениците, когато

накрая тя изрича последната си квалификация по техен адрес, с искрена изненада чува от последния чин следната реплика:

„Ами, като ни направихте такива.“

Материалът завършваше със следното искрено признание:

„Тази реплика остана без отговор от моя страна.“

Нарочно посочих възрастта на моите епистоларни партньори: 37, 33, 39 години. Тези хора са били обучавани в училището и в университета от хора, чиято вероятна средно-аритметична възраст се колебае около моята. Това ме поставя в положението на напълно подходящ (средноаритметичен) пример на виновник за състоянието на тяхното мислене. Така, ако в някакъв момент те решат да изговорят в унисон:

„Ами, като ни направихте такива“,

то аз не бих могъл да добавя нещо много по-различно от допускането, че тяхната реплика ще трябва да остане без отговор от моя страна. Или с евентуалното припомняне на натрапчиво появяващия се в подобна ситуация спомен за Сократ, който, като се опитвал да учи атинските младежи на критическо мислене, в края на краищата е трябвало да изпие чашата с отвара от бучиниш. И още – че сега все същите мои разговорни партньори трябва да са готови да чуят някой ден от някой по-млад от тях:

„Ами, като ни направихте такива.“

И всичко това – за да се поддържа устойчивото състояние на дефицита на критическо мислене. А в условията на информационното общество – този дефицит да се разпространява със скоростта на светлината и с мащабите на пандемия.